

15. Система індикаторів сталого розвитку регіонів України та оцінювання сучасного стану їх збалансованості / В. П. Кухар, П. М. Черінко, Л. Г. Руденко та ін. // Екологія і природокористування. – 2011. – Вип. 14. – С. 7–25.

16. Мартюшева О. О. Розробка індикаторів сталого розвитку країни: зарубіжний та вітчизняний досвід / О. О. Мартюшева // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 77–83.

17. Інформація про моніторинг індикаторів Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 р. за підсумками 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000038/38615/monitoring-indikatoriv-strategiji-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti-na-period-do-2015-roku-za-pidsumkami-2013-roku.pdf>

УДК 351:354:378

О. М. Кудрейко, здобувач, Академія
муніципального управління

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Конкретизовано дефініцію “нормативно-правове регулювання сфери освіти”. Здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення розвитку системи освіти в Україні. Запропоновано шляхи модернізації правового регулювання діяльності ринку освітніх послуг як дійового інструменту розвитку вітчизняної освітньої галузі.

Ключові слова: освіта; освітня діяльність; система освіти; нормативно-правове забезпечення; закони; нормативно-правові акти; державні програми.

Concretized definition of legal regulation in the sphere of education. It was found that a combination of legal means by which the state provides legal impact on social relations in the educational field. Stated purpose of the legal regulation of education that is provided in the interests of free movement to values.

Key words: education; educational activities; educational system; regulatory and legal framework; laws; regulations; government programs.

Постановка проблеми. На даному етапі для України актуальна глибока та всебічна модернізація системи освіти з виділенням необхідних для цього ресурсів і створенням механізмів їх ефективного застосування. При цьому особливо значущий перехід країни на євроінтеграційний шлях розвитку. Для успішного здійснення процесів модернізації освітньої сфери важливого значення набуває питання її нормативно-правового регулювання, яке стає дійовим інструментом розвитку вітчизняної освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними джерелами для розробки принципів вивчення системи освіти на основі прагматичного методу стали праці Д. Д'юї, Е. Пауера, Р. Рорті, П. Фрейре та ін. Методологічні аспекти освіти й особистісної самореалізації розглядалися у працях Г. Батішева, Е. Ільєнкова, М. Мамардашвілі, Г. Щедровицького.

Розгляд предмета дослідження здійснено в контексті теорій постіндустріалізму, інформаційного суспільства, які ґрунтуються на працях Д. Бела, З. Бжезінського, Р. Дарендорфа,

© О. М. Кудрейко, 2014

В. Іноземцева, О. Тоффлера, А. Турена, і в контексті глобалізації З. Баумана, У. Бека, І. Валерстайна, С. Гантінгтона та ін. У розгляді антропологічних та аксіологічних засад освіти автор спирається на дослідження Т. Адорно, Г. Арендт, М. Гайдеггера, Р. Інглхарта, Г. Йонаса, Ю. Козелецького, П. Козловські, Г. Маркузе, П. Слотердайка, Е. Фрома, Ф. Фукуями, М. Хоркхаймера, М. Шелера.

З усією важливістю проведених досліджень окремі аспекти нормативно-правового регулювання сфери освіти залишилися поза увагою науковців. Зокрема, поглибленого аналізу потребує система нормативно-правового забезпечення розвитку системи освіти в Україні. Недостатньо окреслено шляхи модернізації правового регулювання діяльності ринку освітніх послуг як дійового інструменту розвитку вітчизняної освітньої галузі.

Мета статті. Розбудова національної системи освіти в умовах становлення України як самостійної держави з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів ХХІ ст. потребує критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найгостріших проблем, які стримують розвиток освітньої галузі, не дають змоги забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішньому історичному етапу. Одна з таких проблем – нормативно-правове регулювання системи освіти. При цьому важливе не кількісне збільшення законодавчих і нормативно-правових актів, а підвищення якості законодавчого забезпечення інтеграційних процесів, забезпечення взаємної відповідності законів і нормативних документів, виключення різночитань між ними. За цих умов важливого значення набуває дослідження питання нормативно-правового забезпечення розвитку системи освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження, перш за все, слід підкреслити, що правове регулювання сфери освіти в Україні – це сукупність правових заходів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини в освітній галузі. При цьому мета правового регулювання сфери освіти полягає в забезпеченні безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей.

Зауважимо, що до проголошення незалежності Україна не мала свого правового освітнього поля. Закони, норми, правила, які регулювали життєдіяльність освітньої галузі, відтворювали й повторювали загальновизначену ідеологію законів колишнього СРСР. Вони слугували домінуючій в ті часи ідеологічній доктрині, відтворювали тоталітарну практику соціального (партійного) контролю над людиною, забезпечували формування одновимірної особистості в “закритому” освітньому просторі. Сформовані, як правило, в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр., вони, зрештою, просто застаріли, відстали від життя, виявились об'єктивно неспроможними охопити сучасні освітні реалії, зміна яких обумовлена утвердженням України як незалежної держави та входженням в європейський і світовий простір, специфікою державотворчих процесів, ринкових і демократичних перетворень, новітніми досягненнями науки, культури і соціальної практики.

Сучасне законодавство України щодо системи освіти базується на Конституції України і складається із законів України “Про освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність” та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

На законодавчому рівні закріплено, що освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

Значення освіти для людини зокрема і для суспільства в цілому не підлягає сумніву. Саме тому право індивідуума на її отримання належить до фундаментальних, конституційних прав. Так, у ст. 53 Конституції України гарантується непорушність права на освіту, обов'язковість повної загальної середньої освіти. Підставою для реалізації цього права є система освіти, яка забезпечує загальноосвітню та професійну підготовку громадян України, а також професійну підготовку іноземних громадян за міжнародними угодами чи контрактами.

Основний нормативний акт, який регулює освітню діяльність у державі, – Закон України “Про освіту”. Закон установлює правові, організаційні, фінансові та інші основи діяльності системи освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях. Відтак Закон України “Про освіту” встановлює, що Україна визначає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

Для вироблення нової освітньої політики у листопаді 1993 р. було прийнято Державну національну програму “Освіта (Україна ХХІ століття)”. Завданням реформування змісту освіти в Україні визначались: органічне поєднання у змісті освіти його загальноосвітньої та фахової складових; вивчення української мови в усіх навчально-виховних закладах; оптимальне поєднання гуманітарної та природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, зв’язок з національною історією, культурою, традиціями [1].

У ході аналізу нормативно-правового забезпечення розвитку системи освіти зауважимо, що із 2004 р. українські ВНЗ розпочали поступовий перехід на нову систему оцінювання. У 2009 р. згідно з наказом Міністерства освіти і науки України у вищих навчальних закладах України запроваджується європейська кредитно-трансферна система та її ключові моменти (“Аплікаційна форма студента”, “Угода про навчання”, “Угода про практичну підготовку та зобов’язання про якість”, “Академічна довідка” та “Додаток до диплома європейського зразка”).

Реалізація прийнятої Урядом Постанови “Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти” (2005 р.) дала змогу уникнути багатьох проблем щодо комплектування контингенту студентів вищих навчальних закладів. Зокрема, допомогла ліквідувати суб’єктивні підходи до оцінювання навчальних досягнень вступника, утвердити справедливості у доборі на навчання. До того ж перехід на зарахування до вищих навчальних закладів за сертифікатами уможливив проведення моніторингу спеціальностей навчальних закладів і встановлення рейтингу їх престижності та популярності.

На виконання Закону України “Про дошкільну освіту” розроблено Базову програму розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі”, яка затверджена Міністерством освіти і науки України і з 2009–2010 навчального року впроваджується у практику роботи дошкільних навчальних закладів України.

Слід зазначити, що необхідність реформування освіти, в тому числі вищої, передбачена у Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” (2010 р.). Виходячи з низки державних заходів щодо модернізації та вдосконалення національної системи освіти, передбачених Програмою, головна мета реформи освіти – підвищення конкурентоспроможності української освіти, інтеграція системи вітчизняної освіти в єдиний європейський освітній простір, удосконалення системи управління освітою, підвищення її якості та забезпечення доступності [2].

У переліку ключових законопроектів, прийняття яких потрібне для реалізації Програми економічних реформ, зокрема у сфері освіти, була розробка проекту Закону України “Про вищу освіту” (у новій редакції) з урахуванням вимог Болонського процесу, європейських стандартів і підходів до надання якісних освітніх послуг тощо.

Для забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору зі збереженням національних досягнень і традицій Указом Президента України “Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні” 2011 р. в Україні оголошено Роком освіти та інформаційного суспільства [3]. Відповідно до зазначеного Указу зусилля на реформування національної системи вищої освіти мають бути спрямовані на вдосконалення структури освіти; надання провідним вищим навчальним закладам реальної

автономії як засобу поліпшення якості вищої освіти, запровадження їх змагальності та відповідальності за результати роботи; оптимізацію мережі вищих навчальних закладів та їх підпорядкування, створення укрупнених регіональних університетів; посилення інтеграції освіти, науки, виробництва, наукової та інноваційної складових у діяльності вищих навчальних закладів; розробку проекту нової редакції Закону України “Про вищу освіту”, забезпечення організації його громадського обговорення, доопрацювання з урахуванням результатів такого обговорення; стимулювання розвитку системи “освіти впродовж життя” тощо.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. затверджено План заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 р., згідно з яким Міністерству освіти і науки, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади доручено забезпечити виконання плану заходів, затвердженого цим розпорядженням. План заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 р. містить стратегічні та змістовні положення, спрямовані, зокрема, на оптимізацію мережі державних вищих навчальних закладів, розширення організаційно-правових засад функціонування підготовчих відділень у складі вищих навчальних закладів з урахуванням потреби у створенні умов для підготовки вступників до зазначених закладів; забезпечення інноваційного розвитку вищої освіти шляхом упровадження в навчальний процес нових інформаційних, телекомунікаційних технологій, інтерактивних форм і методів навчання; вдосконалення механізму ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів з урахуванням особливостей підготовки фахівців з вищою освітою, а також вжиття заходів з утворення незалежних акредитаційних агенцій та агенцій з визнання документів про освіту, передбачаючи їх фінансування на госпрозрахунковій основі; забезпечення розвитку дослідних університетів як провідних центрів наукової, інноваційної діяльності та підвищення результативності наукових досліджень у вищих навчальних закладах і забезпечення розвитку державного та приватного партнерства у сфері освіти, спрямованих на розширення й удосконалення навчальної, лабораторної, матеріальної бази провідних університетів тощо [4].

Останніми роками внесено важливі зміни до чинного законодавства стосовно дошкільної та загальної середньої освіти, визначено структуру середньої загальноосвітньої школи, запроваджено обов’язковість дошкільної освіти для всіх дітей старшого дошкільного віку, затверджено Положення про освітній округ, нову редакцію Положення про загальноосвітній навчальний заклад, Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, Положення про екстернатну форму навчання, ухвалено Концепцію загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту, розроблено нову редакцію Концепції профільного навчання, Концепцію літературної освіти, Концепцію розвитку інклюзивної освіти тощо.

Руйнівний вплив демографічної ситуації на контингент і мережу навчальних закладів (особливо дошкільних та загальноосвітніх, розташованих у сільській місцевості) під час прийняття законів прямої дії “Про дошкільну освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про загальну середню освіту” змусив законотворців на законодавчому рівні закріпити норми й положення щодо їх створення, реорганізації та ліквідації. А саме: реорганізація або ліквідація загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, які ґрунтуються на комунальній формі власності, дошкільних навчальних закладів, створених колишніми сільськогосподарськими колективними та державними господарствами, здійснюється лише за згодою територіальної громади (загальних зборів) села, селища, міста або на підставі результатів місцевого референдуму.

Проте місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування не завжди дотримувалися вимог чинного законодавства. Це змусило Верховну Раду України прийняти Постанову “Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості” (2008 р.), в якій було передбачено впровадження до кінця 2009 р. мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів. Кабінету Міністрів України було рекомендовано вжити невідкладних заходів щодо зміни умов фінансування загально-

освітніх навчальних закладів у сільській місцевості; організованого підвезення учнів до місць навчання та виконання програми “Шкільний автобус”, підготовки та внесення на розгляд Верховної Ради України проекту закону щодо забезпечення зменшення граничної чисельності учнів у класах від п’яти до трьох осіб і порядку ліквідації засновником діючих комунальних загальноосвітніх навчальних закладів, місцевими органами виконавчої влади або місцевого самоврядування за погодженням із центральним органом виконавчої влади, який здійснює управління у сфері освіти.

З метою збереження мережі позашкільних навчальних закладів до законів України “Про позашкільну освіту” і “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетними та державними цільовим фондами” (2007 р.) було внесено зміни та доповнення щодо набуття у власність (або постійне користування, оренду) позашкільними навчальними закладами земельних ділянок, на яких вони розміщуються; основні фонди, земельні ділянки та інше майно позашкільного навчального закладу не підлягають вилученню, не можуть бути джерелом погашення податкового боргу. Ці зміни дали змогу тимчасово зупинити процеси закриття, перепрофілювання або цілковитого знищення позашкільних навчальних закладів.

Про врахування демографічного чинника свідчать нормативно-правові акти, які були прийняті Урядом України та Міністерством освіти і науки як центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти. З метою виконання вимог законодавства щодо забезпечення права громадян на доступність здобуття повної загальної середньої освіти, забезпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного перевезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників, створення умов для забезпечення функціонування загальноосвітніх навчальних закладів з малою чисельністю учнів, формування освітніх округів та освітніх територій було затверджено програму “Шкільний автобус” (2003 р.); Положення про навчально-виховний комплекс “дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад”, “загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад” (2003 р.); Примірне положення про “школу-родину” (2006 р.).

Для прискорення процесу реформування освітньої галузі на виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” на урядовому рівні прийнято низку надзвичайно важливих для освіти державних цільових програм: розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.; розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р.; підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 р.; розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 рр.; упровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій “Сто відсотків”; Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів на 2012–2020 рр.

Триває робота щодо реалізації державних програм, спрямованих на: інформатизацію та комп’ютеризацію загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів, упровадження інформаційних та комунікаційних технологій в освіті й науці; забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін; роботу з обдарованою молоддю, забезпечення програми “Шкільний автобус” тощо.

Однак під час формування державної політики в галузі освіти України, особливо на законодавчому рівні, не завжди брали до уваги соціальний клімат у суспільстві, економічні, політичні, екологічні, демографічні та інші чинники. Прикладом цього є закріплення на законодавчому рівні низки норм і положень, які не повною мірою враховували зовнішні та внутрішні, об’єктивні й суб’єктивні чинники. В умовах соціально-економічної кризи в

освітніх законах були закріплені норми, які не мали фінансового забезпечення. Вони скоріше були спрямовані на майбутнє і відбивали прагнення суспільства до підвищення якості освіти, гідного фінансування, піднесення соціально-економічного статусу педагогічних та науково-педагогічних працівників. Зокрема, прийняття ст. 57 та 61 Закону України “Про освіту” щодо встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним працівникам вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації та інших навчальних закладів на рівні, не нижчому за середню заробітну плату працівників промисловості, і подвійної ставки заробітної плати для науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації; забезпечення користування житлом з опаленням та освітленням для педагогічних працівників, які проживають у сільській місцевості; перегляд заробітної плати педагогічним та науково-педагогічним працівникам двічі на рік із щоквартальною індексацією з урахуванням рівня інфляції; забезпечення бюджетних асигнувань на освіту в розмірі не менше десяти відсотків національного доходу, а також ст. 25, 43 Закону України “Про загальну середню освіту”, ст. 30 Закону України “Про дошкільну освіту”, ст. 18, 22 Закону України “Про позашкільну освіту” щодо гарантій держави педагогічним, науково-педагогічним працівникам, установам педагогічного навантаження, доплат за класне керівництво, перевірку зошитів, завідування майстернями, навчальними кабінетами, наповнюваності груп, гуртків у системі дошкільної та позашкільної освіти тощо; виплата заробітної плати та інших виплат педагогічним працівникам загальноосвітніх навчальних закладів із коштів державного бюджету.

Ігнорування економічного чинника в процесі формування державної освітньої політики в галузі освіти України, домінування політичного та соціально-психологічного чинників під час розробки та прийняття освітнього законодавства, зокрема фінансування освіти, призвели до того, що з 1999 фінансового року в нашій державі утвердилась негативна практика, коли Закон України “Про Державний бюджет” на фінансовий рік тимчасово зупинив дію понад 12 статей, окремих норм і положень чинних освітніх та інших законів. Характерно, що тимчасово зупиняли дію саме тих норм, які забезпечують соціальний захист учасників навчально-виховного процесу, зберігають і розвивають мережу навчальних закладів, їх матеріально-технічну базу тощо.

Відтак практика реалізації нормативно-правових актів і методологічних засад освіти і науки свідчить, що в державі є серйозні суперечності між задекларованими цілями і в Конституції, і в законах та реальними кроками виконавчої влади щодо їх втілення. Найчастіше, на жаль, і парламент України демонструє непослідовність, коли норми одного закону суперечать іншому або один закон тимчасово зупиняє положення інших.

Недооцінка економічного чинника в частині обов’язкового визначення джерел фінансування тих чи інших положень призводить до необхідності перегляду чинних законів. Тривале невиконання положень ст. 57 Закону України “Про освіту” щодо виплати педагогічним працівникам надбавки за вислугу років, щорічної грошової винагороди за сумлінну працю та допомоги на оздоровлення спонукали законодавців прийняти Закон України “Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених ст. 57 Закону України “Про освіту”, педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів” (2008 р.).

Яскравий приклад недооцінки політичних, соціально-економічних, інституціональних та особливо соціально-економічних чинників – вимушена відмова від стратегії запровадження 12-річної загальної середньої освіти і профільного навчання. Понад 10 років тому ст. 12 Закону України “Про загальну середню освіту” було закріплено тривалість навчання у загальноосвітньому навчальному закладі за ступенями навчання: I ступінь – 4 роки, II – 5 років, III – 3 роки. На виконання цієї норми у 2000 р. Постановою Кабінету Міністрів України “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру

і 12-річний термін навчання” було затверджено Державний стандарт початкової освіти, а у 2004 р. – Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України спільно з Національною академією педагогічних наук підготувало понад 35 нормативних документів, спрямованих на впорядкування загальноосвітньої школи. Це ще раз підтверджує науково обгрунтовану думку (до того ж підтверджену реаліями сьогодення) про те, що під час формування, впровадження та здійснення державної освітньої політики слід приділяти особливу увагу аналізу, брати до уваги зовнішні та внутрішні чинники, характер їх впливу на систему освіти.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів про вищу освіту свідчить, що з усією прогресивністю нормативно-правових документів, прийнятих в останні роки і спрямованих на розвиток системи освіти, для них все ще характерна суперечливість, неоднозначність тлумачення, неконтрольованість виконання низки положень. Для розв’язання проблем, що виникають у процесі функціонування системи освіти, потрібне подальше вдосконалення і розвиток правової бази, зокрема внесення відповідних доповнень і змін у чинні закони, прийняття нових законодавчих актів та інших нормативно-правових документів. Так, через входження до європейського освітнього простору і приєднання до Болонського процесу потрібен новий закон “Про вищу освіту”, який має не лише орієнтуватися на внутрішні проблеми освіти, але й спрямовуватись на інтегрування національної освіти в загальноєвропейську. Прийняття нового закону, а тим більше кодексу про освіту України, прокладе шлях до створення сучасної правової бази, котра не тільки надасть регулюванню відносин у сфері української освіти сучасний характер, але й стане потужним інструментом розвитку країни у XXI ст.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом участь вітчизняної системи освіти в євроінтеграційних перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток, набуття нових якісних ознак, а це можливо лише шляхом проведення модернізації нормативно-правової бази освітньої діяльності та створення програми послідовного зближення її з європейським освітнім і науковим простором.

В Україні створено законодавче поле для функціонування освітньої галузі, всіх її рівнів: закони, що регулюють функціонування галузей освіти, нормативно-правові акти щодо забезпечення життєдіяльності навчальних закладів різних типів і форм власності, організації різних форм освіти.

Право на освіту – це один з основних, соціальних і культурних прав громадян, закріплених Конституцією України. Це право має кожен громадянин незалежно від соціального походження, національності, політичних, релігійних та інших переконань, статі, майнового стану та інших ознак.

Зауважимо, що законодавство України з питань освіти слід формувати з урахуванням історичних традицій нашої держави, а також на основі вивчення досвіду законодавчого забезпечення сфери освіти зарубіжних країн.

Список використаних джерел:

1. Навроцький О. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / Навроцький О. – Х. : Основа, 2000. – 240 с.
2. Грішнова О. Розвиток вищої освіти в Україні: тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення / О. Грішнова // Вища школа. – 2011. – № 2/3. – С. 22–33.
3. Журавський В. Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти / В. С. Журавський // Правова держава. – 2010. – Вип. 14. – С. 20–30.
4. Кравченко П. Болонський процес та модернізація системи вищої освіти в Україні / П. Кравченко // Імідж сучасного педагога. – 2004. – № 4. – С. 3–5.